

TURINGE KYRKA

**Kyrkokaraktiseringsprojektet i Strängnäs stift (2002-2008)
Uppdragsgivare: Strängnäs stift. Utförare: arkindus (2007)**

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av Turinge kyrka
Turinge socken, Turinge kyrka 1:2, Strängnäs stift, Nykvarns kommun,
Stockholms län, Södermanland

Arkindus
Jean-Paul Darphin
Byggnadsantikvarie FK, KKA, ICCROM

Rapport: 2008:02

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Turinge kyrka är uppförd intill den gamla och viktiga färdvägen som följde Mälarens södra sida, genom norra Södermanland. Parallellt med gamla vägen, strax söder om denna, löper numera den nya vägen, E20. Från Turinge kyrka leder en liten landsväg till Nykvarns samhälle som ligger ca en kilometer söder ut. Trakten runt kyrkan var länge centrum i Turinge socken; där fanns dåtidens administrativa organ och sockenstugan.

Kyrkan är högt belägen på en liten åsrygg, strax söder om gamla riksvägen, och dominerar det omkringliggande odlingslandskapet. Åsryggen har en brant avslutning i väster och norr; mot söder har den en svag lutning och avslutas där i öppna flacka fält.

Nedanför kyrkan i väster rinner Turingean som mynnar ut i den närbelägna sjön Turingen, nordväst om kyrkan. I anslutning till kyrkan består en ålderdomlig och välbevarad bebyggelsemiljö som utgör rester av den gamla kyrkbyn på platsen. Småhus av skilda slag har också tillkommit på vissa platser i nära anslutning till kyrkan.

Bygden och landskapet präglas av Mälarens närhet med stränder, vikar och bevuxna höjder som ursprungligen utgjorde öar. Gammal sjöbotten bildar numera ett odlingslandskap med inslag av betesmarker på höjder och sluttningar.

Kulturlandskapet på Mälarens strandområden har präglats starkt av de stora egendomarna som låg under slotten och säterierna. Till socknen hör Ströpsta säteri som under en period, på slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet, tillhörde Erik Dahlberg. Närmast kyrkan i norr ligger Vidbynäs slott, som numera omfattar golfbana och nybebyggelse.

Kyrkoanläggningen

Kyrkan är uppförd på krönet av en liten åsrygg. Den omringas på alla sidor av den gamla kyrkogården som är anlagd på sluttande mark och avgränsas av terrasseringar i flera nivåer. Kyrkbacken, väster om kyrkan, är en av Södermanlands bäst bevarade med hus och bodar från 1700- och 1800-talen. Runt kyrkan består flera representativa och typiska byggnader. Det rödmålade timmerhuset sydväst om kyrktrappan byggdes på 1790-talet som klockarebostad och sockenstuga. Den timrade boden norr om trappan uppfördes som sockenmagasin omkring 1810. På norra sidan vägen står fattigstugan som uppfördes 1782 och användes som sådant ända fram till början av 1920-talet. Väster om ån står en påkostad tegelbyggnad från 1835 som ursprungligen utgjorde Wincklerska slöjdskolan. Öster om kyrkan, på samma krön, står gamla folkskolan från 1900. Öster därom, på en höjd, ligger Vindhammars värdshus och norr om denna nyuppförda småhus. Värdshusbyggnaden uppfördes 1880 som bostadslänga under Vidbynäs Bruk, vars herrgårdsbyggnad består nordväst om kyrkan.

Den äldsta delen av kyrkogården är anlagd närmast kyrkan och kring denna på alla sidor. Kyrkogården har skapats med hjälp av stödmurar och terrasseringar med jordfyllningar. På södra sidan finns terrasseringar i flera nivåer. Nivåskillnaden är särskilt markant i väster där höga kallmurade stenmurar skiljer kyrkbacken från kyrkogården.

I axel med tornet och västra portalen förenas kyrkan med kyrkbacken genom en bred trappa. Den första trappan uppfördes 1843 och den förnyades 1957. En handikappramp till västra porten anlades 1992 längs med tornets murar i nordvästra hörnet. Den är utförd med kantstenar av granit, tegelbeläggning och räcke av smide.

Kyrkogårdens utformning närmast kyrkan härrör till största del från 1818, då en omfattande utvidgning genomfördes. Denna del omfattar större asymmetriska gräskvarter som avskiljs av en grusväg som löper kring kyrkan. Den kantas av stora lönnar. I den äldsta delen av kyrkogården består många äldre gravar med stor variation i utformning och karaktär. De är anlagda på skiftande nivåer med en något oregelbunden raduppställning, i nordsydlig riktning. Den yttre stödmuren markerar avgränsningen från 1818-års utvidgning. Ett stort antal gravhällar som ursprungligen var infällda i kyrkans golv är sedan 1890-talet

uppställda mot södra terrassmuren. Stentrappor förenar de olika nivåerna på kyrkogårdens södra sida; grusgångar löper mellan och genom olika delar av kyrkogården.

Ytterligare en stor utvidgning mot söder, troligen även mot öster, genomfördes på 1910-talet. I öster har kyrkogården en förlängning i en planterad lindallé som löper förbi gamla sockenskolan. Den yngre delen av kyrkogården i öster och i söder avgränsas av en låg häck.

Det fristående vitputsade gravkapellet på kyrkogårdens sydöstra del uppfördes 1929; efter ritningar av arkitekt Ove Leijonhufvud. Nära kapellet och öster om denna ligger ett flertal ekonomibyggnader avsedda för driften av kyrkogårdarna; de är huvudsakligen uppförda 1976. I den yngre delen av kyrkogården är gravarna anlagda på större gräskvarter, i rader som ligger i nordsydlig riktning: Raderna avskiljs av låga häckar. Även denna del kantas av trädplanteringar

Sydost om kyrkan anlades 1976 en ny och fristående kyrkogård, för jordgravar, urnlund och med minneslund. Den har en svag förhöjning i sin mitt och är förbunden med gamla kyrkogården genom en grusväg..

Kyrkan

Den första kyrkobyggnaden på platsen uppfördes under 1100-talet. Den bestod av ett kort långhus, vars bevarade murverk delvis ingår i västra delen av nuvarande kyrka, samt av ett smalare kor i öster. Långhuset var ovälvt och hade ett öppet takbjälklag möjligen täckt med ett platt brädtak. Kyrkan saknade vapenhus och hade en rundbågig portal i södra långväggen, vilken delvis består i det nuvarande södra vapenhuset. I stora drag motsvarade Turinges första kyrka de samtida romanska stenkyrkorna som då uppfördes i Mälardalen. Turinges första kyrkobyggnad saknade dock torn, vilket tillfördes under 1200-talet samtidigt med sakristian som då låg i höjd med koret. Tornets ursprungliga täckning är okänd.

På 1300-talet förlängdes långhuset mot öster, till sin nuvarande storlek. Det avslutades i öster med ett rakt kor. I samband med detta täcktes långhuset med ett klöverbladsformat trävalv. Förlängningen av långhuset inverkade på den befintliga sakristian som delvis kapades i sin södra del. Under det följande seklet tillfördes vapenhuset; det uppfördes framför portalen i södra långväggen, i vinkel med tornet.

Omkring 1650 täcktes tornet med en hög spira i gotisk stil; i samband med detta förhöjdes tornets murade stomme. Slutligen, på 1690-talet, tillfördes i öster, i förlängningen av långhuset, ett gravkor som samtidigt skulle utgöra kyrkans nya kor. Det stod färdigt 1703.

De olika byggnadsetapperna avspeglas också delvis i byggnadens planritning. Långhusets rektangulära plan har större bredd i öster och den äldsta delen i öster hade tunnare murar, vilka jämnades ut vid uppbyggnaden på 1890-talet. Tornet, sakristian och vapenhuset har alla avvikelser i vinklar och sammanfogningar mot långhuset.

På 1700-talet ändrades delvis fönstrens storlek eller placering. År 1802 skadades tornet och spiran av blixtnedslag; en följd av detta blev uppförandet 1805 av nuvarande tornhuv som ritades av arkitekten Anders Sundström d.y; urverket och urtavlorna tillkom 1850. År 1807 skapades en vinkällare under sakristian, 1844 förstörades sakristians fönster till sin nuvarande storlek. Kyrkans tak bar ursprungligen spån som 1880 ersattes med plåttäckning. Kyrkan hade då till största del fått sin slutliga yttre utformning och karaktär.

Ut- och ombyggnadsetapperna kom att påverka kyrkan invändigt och även inredningen förnyades i takt med förändringarna. I synnerhet har tillkomsten av Dahlbergs gravkor förändrade kyrkorummet. På 1890-talet genomfördes en genomgripande invändig restaurering under ledning av arkitekt F:G:A: Dahl; särskilt framträdande blev tillsmyckningen av det klöverformade valvet. Under 1900-talet ägde två inre restaureringar rum, till större del med avsikt att modifiera 1890-talets gestaltning.

Invändigt har kyrkan genomgått flera större förändringar; den påtagligaste och bestående blev tillkomsten av det nya koret på 1690-talet. På 1730-talet omdanades trävalvet från 1300-talet, det är oklart på vilket sätt. Under 1700-talet ändrades delvis inredningen vid flera tillfällen, även golvbeläggningen berördes. 1794 tillkom orgeln, vars ursprungliga fasad är bevarad.

Den stora inre restaureringen på 1890-talet berörde även kyrkans fönster som då fick sin nuvarande placering, storlek och utformning. Valv och väggar fick sin nuvarande utsmyckning med listverk och golven omlades, med som följd bl.a. borttagningen av alla gravstenar i långhuset. Samtidigt förnyades väsentliga

delar av inredningen; bl.a. predikstol, bänkinredning, läktarbarriär. Kort därefter tillfördes glasmålningen i koret. År 1925 genomfördes åter en omdaning, som nu syftade att återställa kyrkans karaktär till tiden före 1890-talets restaurering; ansvarig arkitekt var Ove Leijonhufvud. Bl.a. bänkinredningen och färgsättningen ändrades. Under slutet av 1950-talet genomfördes dock en större restaurering som bl.a. medförde en omläggning av golven i långhuset, en förnyelse av bänkinredningen och altarringen samt åter en ny färgsättning. Den nuvarande kopparbeläggnings på taken tillkom 1992.

KULTURHISTORISK KARAKTERISERING OCH BEDÖMNING

Den medeltida kyrkan uppfördes med ett dominerande läge; på gränsen mellan skärgård och slättbygd och intill uråldriga kommunikationsleder på vatten och land. Bygdens historia samt kyrkans byggnadsutveckling blev från och med 1600-talet starkt knuten till sätesgodsen som kom att dominera Mälarens stränder. Efter att Erik Dahlberg med familj, på 1680-talet, övertagit Ströpsta säteri kom kyrkan att omvandlas till gravkyrka för ätten Dahlberg. Det tillbyggda gravkoret med gravvalv samt begravningsminnen förtäljer om ättens inflytande.

Turinge kyrkas byggnadshistoria och dess karakteristiska utbyggnad med gravkor är representativ för många av Mälardalens kyrkor med historiskt anknytning till de större godsen som dominerat och präglat området.

Kyrkomiljön i anslutning till Turinge kyrka speglar även kyrkans forna betydelse som socken- och förvaltningscentrum med lång kontinuitet. Den äldre kyrkogården och omgivande byggnader bland annat f.d. klockarbostad, sockenmagasin, fattigstuga och folkskola utgör en sällsynt välbevarad kulturmiljö.

Kyrkan som flera gånger förlängts och förändrats, har kvar sitt medeltida murverk samt sin medeltida plan och utsträckning. Det Dahlbergska gravkoret i öster utgör ett väl proportionerat tillägg från 1690-talet och ett arkitektoniskt verk av mycket hög kvalitet.

Utvändigt har kyrkan en klassicistisk karaktär som understryks av tornets huv och som kontrasterar mot det praktfulla gravkoret. Gravkoret som också utgör kyrkans högkor hör med sin kolonn- och pilasterarkitektur, stuckatur och ursprungliga inredning och utsmyckning av dåtidens ledande konstnärer till ett av landets främsta barockmonument. Det är även ett minnesmärke över en av stormaktstidens mest kända svenskar, arkitekten och riksrådet Erik Dahlberg, själv upphovsman till byggnaden.

Kyrkorummet präglas vid sidan om koret av 1891 års restaurering då bl.a. väggarna jämnades ut och försågs med dekorativa listverk medan predikstol och orgelläktarens barriär tillkom. Ovanligt är det monumentala klöverbladsformade valvet som har anor från 1300-talet men som i sitt nuvarande utförande härör från 1890-talets nygotiska upprustning. Kyrkorummet präglas även av Ragnar Johnsson restaurering från 1950-talet vilken syftade till att dämpa 1890-talets ingrepp.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Kyrkan och kyrkogården med kringliggande bebyggelse som omfattar bl.a. f.d. klockarbostad, sockenmagasin, fattigstuga och folkskola, utgör en sällsynt och välbevarad miljö som anknyter till det forna sockencentrumet
- Kyrkans och kyrkomiljöns dominerande inslag i landskapet bör beaktas
- Den äldsta delen av kyrkogården med sina stödmurar och terrasser och de många äldre gravarna av skilda karaktärer och former är ovanlig och bör bevaras
- Bevarade medeltida murverk samt delar av de äldsta takstolskonstruktionerna som ingår i nuvarande kyrka och utgör ett viktigt historiskt dokument över kyrkans byggnadshistoria. Kyrkans medeltida stomme och plan är i övrigt till största del bevarade
- Det Dahlbergska gravkoret, tillika kyrkans högkor, med sin påkostade arkitektoniska utformning och utsmyckning samt tillhörande altaruppsats och begravningsminnen utgör ett omistligt nationellt kulturarv i flera avseenden
- Dahlbergska gravkammaren där ett fyrtiotal av ättens kistor förvaras utgör ett släkthistoriskt kulturminne och vittnar om 1600-talets begravnings seder och konst
- Orgelfasaden som är utförd 1794 av Olof Schwan är tidstypisk för den sengustavianska stilen med sina klassicistiska attribut och former
- Kyrkans sällsynta klöverbladsformade valv med listdekor är troligen till vissa delar från 1300-talet. I sin nuvarande form speglar det nygotiska restaureringsidealet. Valvet har stor inverkan på kyrkorummets karaktär och upplevelse

Källor och litteratur:

ATA, handlingar
Alm, Henrik, 1940. Erik Dahlbergs gravkor
Bergman, Mats, 1981. Turinge kyrka
Bodström, O.V. 1921. Tal vid orgelinvigningen i Turinge kyrka
Bohrn, Erik, 1944. Turinge kyrka
Schnell, Ivar, 1960. Turinge kyrka
Schnell, Ivar, 1970. Turinge kyrka
Vård- och underhållsplan – Turinge kyrka. Bjerking 2005

Fältinventering: 08-03-04

Inventerare: Jean-Paul Darphin, Arkindus

Ansvar kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Jean-Paul Darphin,

Datum för bedömning: 08-03-11

Sammanställning: Jean-Paul Darphin, Arkindus.

Fotograf , datum/ år: Jean-Paul Darphin, Arkindus. 08-03-04

Händelselista: Turinge kyrka

1100- 1200-talen	En mindre kyrkobyggnad av romansk karaktär, utan torn, uppförs.
1200- 1300-talen	Tornet uppförs, troligen även sakristian tillkommer
1300-talet	Korets rivs och långhuset förlängs mot öster; rak koravslutning. Långhuset täcks av ett klöverbladsformat trävalv
1400-talet	Vapenhuset tillkommer mot södra långmuren
1650, omkring	Tornet förhöjs och får ny spira
1696	Ny kyrkklocka, skänks av E. Dahlberg
1696-1703	Gravkor uppförs i förlängning av långhuset. Tillika kyrkans högkor, nytt altare och ny altaruppsats
1707	Ny slutna bänkinredning
1732 -1735	Kyrkans valv byggs om och fodras med väv
1700-tal	Kyrkans väggar vitlimmas, fönstrens storlek eller placering ändras; omläggning golv. Ny predikstol, delvis ny bänkinredning, nytt altarbord
1794	Orgeln anskaffas
1802	Tornet och del av inredningen skadas av blixtnedslag. Altaruppsatsen ommålas
1805	Den skadade spiran ersätts med tornhuv och lanternin
1807	Vinkällare anläggs under sakristian
1818	Kyrkogården närmast kyrkan utvidgas med hjälp av stödmurar och terrasseringar
1834	Kristusbilden på altaruppsatsen förgylls, ursprungligen försilvrad
1843	Stenyttertrappa nedanför kyrkans torn uppförs
1844	Sakristians fönster utvidgas och förses med galler
1850	Urverk med urtavlor installeras i lanterninen
1859	Järnkamin installeras i sakristian
1878	Två järnkaminer installeras i långhuset
1880	Spåntaken ersätts med plåttak
1886	Dahlbergska gravkoret öppnas
1887	Lillklockan anskaffas
1891	Omfattande inre restaurering, ark. F.G.A. Dahl. Väggar jämnas ut och förses som valvet med listverk och bröstpanel. Långhusets fönster förstoras. Omläggning av golv i mittgången och i tornets vapenhus; alla gravstenar avlägsnas; nytt trägolv i sakristian. Ny öppen bänkinredning, ny predikstol och läktarbarriär.
1898	Insättning av glasmålning i korets östra fönster
1910	Utvidgning av kyrkogården, mot öster och söder

1919	Kyrkan elektrifieras
1920	Nytt orgelverk om 19 stämmor, ursprungliga fasad bevaras. Varmluftanläggning installeras under kyrkorummet. Uppsättning av innerfönster
1925	Omfattande inre restaurering. Delvis återställande till förhållandena före 1890-talets restaurering. Ny färgsättning. Korgolvet framflyttas och smidesbarriär tillkommer. Dopfunten flyttas till koret. Öppen spis uppförs i sakristian.
1929	Gravkapell uppförs på kyrkogården; ark. O. Leijonhufvud
1956	Oljeeldad värmeanläggning anskaffas
1957	Trappan mellan kyrkbacken och tornet omläggs
1959-1960	Större inre restaurering. Södra vapenhuset inreds till väntrum och förvaringsplats för textilier. Omläggning av golv i långhuset och installation av golvvärme. Nytt tegelgolv i tornets vapenhus. Ny öppen bänkinredningen; ombyggnad av altarringen och predikstolen. Ny färgsättning. Ny belysning.
1965	Nytt orgelverk om 16 stämmor
1976-1978	Anläggning av ny fristående kyrkogård, Kungsbrölunden, söder om befintliga Nya ekonomibygnader uppförs öster om kapellet
1978	Elektrisk klockringning installeras
1992	en omläggs med kopparplåt. Putslagning och avfärgning. Renovering av fönsterbågar. Isolering av valven. Handikappramp i väster: Inredning av västra vapenhuset.
1997	Rengöring av ytor invändigt. Gravkoret ommålas, golv slipas; handikapp-wc installeras. Orgelfasaden ommålas

Bildsammanställning Ytterjärna kyrka

B 01	08-01-29	Västra sidan med vapenhuset	fr. SV
B 02		– Norra sidan och sakristian	fr. N
B 03		– Södra sidan med vapenhuset	fr. S
B 04		– Kyrkogården mot sydväst	fr. NO
B 05		– Kyrkogården med klockstapeln	fr. O
B 06		– Klockstapeln	fr. O
B 07		- Koret sett fr. O	fr. O
B 08		– Norra sidan med sakristian, i förgrunden bårhuset	fr. NV
B 09		– Kyrkorummet mot väster. Till vänster dörren mot vapenhuset	Fr. O
B 10		– Västra delen av kyrkorummet	
B 11		– Koret mot NO	fr. SV
B 12		– Altarprydnaden fr. 1743	
B 13		– Koret med altaruppsatsen	
B 14	08-01-29	– Predikstolen fr. 1600-talet senare del	fr. S

Se bildbilaga

B 01 – Kyrkans södra sidan och den äldre del av kyrkogården, fr. SO

B 02 – Kyrkan sedd fr. kyrkbacken, fr. V

B 03 – Norra sidan med sakristian, fr. NO

B 04 – Långhuset med Dahlbergska gravkoret i östra förlängning; fr S

B 05 – Dahlbergska gravkorets östra fasad; fr. O

B 06 – södra sidan med koret; fr. SO

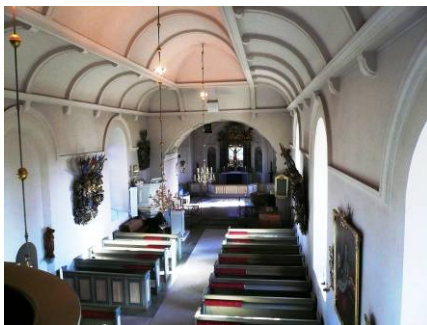
B 07 – långhuset med högkoret, fr. V

B 08 – Del av kyrkbacken m. klockarbostaden, fr. O

B 09 – Orgelläktaren m. barriär fr. 1890-talet, fr. O

B 10 – Kyrkorummet fr. läktaren i V

B 11 – Södra fönsternischen i högkoret

B 12 – Högkoret fr. 1690-talet; fr. V

B 13 – Koret m. altare, altarprydnad och altarri

B 14 – Orgeln med fasad fr. 1795

B 15 – Högkoret fr. 1690-talet